

A. I. BURDINA, Obščestvennoje soznaniye kak problema dialektičeskogo i istoričeskogo materializma. Moskva, 1979, 175 s.
 Obščestvennoje soznaniye i obščestvennaja praktika. (Zdp. red. S. S. Goldentricht, D. F. Kozlov, P. A. Račkov). Moskva, 1979, 223 s. S. POPOV, Soznaniye i socialnaja sreda. Moskva, 1979, 232 s.

V súčasnom období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti stávajú sa osobitne aktuálne otázky formovania a rozvoja spoločenského, kolektívneho a individuálneho vedomia, ich vzájomná podmienenosť a vzájomná súvislosť so spoločenským bytím. Nové tendencie v duchovnom živote socialistickej spoločnosti si vyžadujú nové riešenie tradičných otázok teórie spoločenského vedomia.

Medzi najnovšie publikácie z oblasti skúmania spoločenského vedomia možno zaradiť práce, ktoré vyšli r. 1979 v Sovietskom zväze; práca A. I. Burdinej: *Spoločenské vedomie ako problém dialektického a historického materializmu*; zborník prác pod vedením S. S. Goldentrichta, D. F. Kozlova, P. A. Račkova: *Spoločenské vedomie a spoločenská prax* a práca bulharského autora St. Popova: *Vedomie a sociálne prostredie*. Už z uvedených názvov vyplýva, že výskum spoločenského vedomia sa uskutočňuje na rôznych úrovniach vedeckej abstrakcie. V prácach sa prakticky uplatňuje základný metodologický princíp učenia o spoločenskom vedomí a gnozeologický aspekt princípu jednoty spoločenského vedomia a spoločenského bytia.

A. I. Burdina si postavila úlohu hlbšie preskúmať špecifickosť, miesto a úlohy učenia o spoločenskom vedomí, predovšetkým jeho základné kategórie. Pri analýze pojmu spoločenské vedomie a vyčlenení hraníc jeho pôsobenia ako spoločenského javu autorka uplatňuje systémový prístup. Hlavnú pozornosť venuje otázkam teoreticko-metodologickým („všeobecno-filo-

zofickým“), spoločensko-filozofickým, sociologickým („všeobecno-sociologickým“).

Kniha pozostáva z dvoch častí. V prvej časti autorka hovorí o mieste a špecifickosti učenia o spoločenskom vedomí v dialektickom a historickom materializme. Začína tézou, že rozčlenenie teoreticko-metodologických, spoločensko-filozofických a sociologických otázok dialektického a historického materializmu je nevyhnutnou metodologickou podmienkou pri skúmaní spoločenského vedomia. Ďalej v tejto časti autorka analyzuje vzájomný vzťah kategórií odrážajúcich duchovnú realitu v rovne teoreticko-metodologickej, spoločensko-filozofickej a sociologickej a zároveň určuje miesto a úlohu spoločenského vedomia v systéme filozofických kategórií. Svoju prácu autorka začína vymedzením dialektickomaterialistickej kategórie „vedomie“, ktorá je nevyhnutným predpokladom určenia obsahu spoločensko-filozofickej kategórie „spoločenské vedomie“. „Kategória „vedomie“ — píše Burdina — odráža duchovné procesy ľudskej histórie ako celku. Kategória „spoločenské vedomie“ zároveň a okrem toho odráža duchovnú realitu spoločnosti ako historicky konkrétneho sociálneho organizmu — spoločensko-ekonomickej formácie.“ (s. 78)

Pri skúmaní kategórie „spoločenské vedomie“ ako kategórie historického materializmu autorka kritizuje chápanie spoločenského vedomia ako akej-si sumy duchovných výtvorov v danej spoločnosti. Viac ako dvadsať rokov prebieha neoficiálna diskusia okolo

vysvetľovania kategórie „spoločenské vedomie“ v úzkom a širokom zmysle slova. Táto diskusia nám ukázala, že celostný systém duchovných výtvorov nachádza v procese formovania a činnosti spoločnosti množstvo stránok, vlastností a vzťahov, ktoré nezahŕňa kategória „spoločenské vedomie“. V súčasnosti si filozofi čoraz viac uvedomujú neúplnosť existujúcej definície „spoločenského vedomia“. Spomínajúca interpretácia obsahu kategórie „spoločenské vedomie“, podľa mienky A. I. Burdnej, nezodpovedá jej sociálno-filozofickému charakteru. Zdôrazňuje, že kategóriu „spoločenské vedomie“ nevypracovala marxisticko-leninská filozofia kvôli označeniu duchovných výtvorov ako takých, ale kvôli ich jedinej vlastnosti — byť subjektívnou realitou, t. j. odrazom sociálnej a prírodnej skutočnosti, pričom určujúcim je spoločenské bytie“. (s. 55)

V druhej časti knihy autorka analyzuje aktuálne otázky štruktúry spoločenského vedomia. „Základnou podmienkou skúmania štruktúry spoločenského vedomia, píše A. I. Burdina, je štruktúra duchovnej reality spoločnosti, dialektika jej osobitnej celostnosti a rozčlenenia na duchovné formy.“ (s. 108) Ukazuje na to, že sociálno-filozofická problematika štúdia štruktúry duchovnej reality spoločnosti (t. j. otázka štúdia štruktúry spoločenského vedomia) sa líši od teoreticko-metodologickej a sociologickej problematiky. Všetky uvedené roviny skúmania spoločenského vedomia sú nevyhnutnými etapami procesu myslenia od abstraktného ku konkrétnemu pri chápaní štruktúry duchovnej reality spoločnosti.

Pojem štruktúry spoločenského vedomia sa podľa Burdnej abstrahuje od reálnej štruktúry vedomia, ktorá prislúcha spoločnosti a je vyjadrená pomocou systému pojmov, ako sú úroveň, formy a stavy vedomia.

Pozoruhodným a diskutabilným problémom, ktorým sa zaoberá autorka publikácie, je úloha štruktúrnosti spoločenského vedomia a princíp mnoho-
plánovitosti prístupov k jej skúmaniu. A. I. Burdina uvádza 12 druhov duchovnej reality spoločnosti rozdelených podľa rôznych kritérií (napr. podľa objektu odrazu, úrovni odrazu, spôsobu odrazu atď.). Rôzne spojenia duchovných výtvorov spoločnosti dávajú, podľa jej mienky, rôzne štruktúrne vzťahy a dovoľujú jej teoreticky vyčleniť jednotlivé štruktúry a hovoriť o mnohoštruktúrnosti duchovnej reality. Vzájomný vzťah spoločenskej psychológie a ideológie sa vyčleňuje a analyzuje ako jeden z druhov konkrétnych štruktúr.

V uvedenej knihe si A. I. Burdina nestavia úlohu všestranne preskúmať štruktúru spoločenského vedomia. Pokúša sa iba formulovať princíp jej skúmania, pričom ukazuje na niekoľko alternatív.

Prínosom spomínanej knihy sú otázky spojené s poznávaním štruktúry vedomia (formou analýzy každodenného a vedeckého vedomia) a spoločenského vedomia sociálnych skupín ako prvku štruktúry spoločenského vedomia. V tejto súvislosti vystupuje do popredia analýza triedneho, všeludového a národnostného vedomia. Zaujímavá je kapitola, v ktorej sa analyzuje všeludové vedomie — jav, ktorý nebol známy pre duchovný život v triednej spoločnosti. Už samotný vznik tohto javu odráža principiálne nový, kvalitatívne vyšší, celostný charakter spoločenského vedomia sovietskej spoločnosti.

Monografia A. I. Burdinej je zaujímavou a prospešnou prácou, ktorá prináša veľa nového pri rozpracúvaní metodologických problémov duchovného života socialistickej spoločnosti. Treba však pripomenúť, že celý rad téz si vyžaduje ďalšie rozpracovanie, hlbšiu argumentáciu, napr. keď sa ho-

vorí o prehĺbení definície mnohostruktúrnosti spoločenského vedomia, o dialektickej aplikácii princípu mnoho-
plánovitého prístupu ku štúdiu štruktúry spoločenského vedomia.

Autori zborníka *Spoločenské vedomie* a spoločenská prax analyzujú spoločenské vedomie, pričom ťažiskovým problémom je riešenie vzájomného vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Skúmanie podstaty a osobitostí vzájomného vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia je nerozlučne späté so skúmaním obsahu a štruktúry spoločensko-historickej praxe, jednoty jej rozličných prejavov. Autori zborníka vychádzali z Marxovho chápania praxe ako základu poznania a ako základu spoločenského vedomia. Svoju pozornosť sústredili na otázky vzájomného vzťahu praktickej činnosti, spoločenských vzťahov a spoločenského vedomia. Skúmajú charakter a osobitosti vplyvu rôznych druhov spoločenskej praxe a spoločenských vzťahov na spoločenské vedomie a snažia sa konkrétnejšie odhaliť jeho obsah. Autori ukazujú na to, že téza — prax sa stáva základom spoločenského vedomia — vystupuje v jednote spolu so spoločenskými vzťahmi. Rozmanitosť foriem spoločenského vedomia sa určuje pestrosťou praktickej činnosti, spoločenských vzťahov a potrieb.

Autori zborníka sa usilujú čo najširšie využiť marxistickú tézu, že vyriešenie teoretického protirečenia je možné len prostredníctvom praxe. Táto téza je kľúčovou pre úlohy rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktoré sú spojené s formovaním komunistického spoločenského vedomia, s vydelením objektívnych zákonitostí rozvoja pokrokového politického, právneho, morálneho, estetického, ateistického vedomia ľudí, s ich ďalším harmonickým rozvojom. Takýto prístup si vyžaduje všestrannú analýzu nových spoločenských vzťahov, ktoré vznikli

v spoločnosti zrelého socialistického zmu v podmienkach vedecko-technickej revolúcie.

Zborník obsahuje desať článkov. Prvé tri sú venované všeobecnej analýze dialektiky spoločenského bytia a spoločenského vedomia, rozboru vplyvu sociálnej praxe a spoločenských vzťahov na spoločenské vedomie a analýzu jednotlivých pojmov.

S. S. Goldentricht v štúdiu *Spoločenské bytie, sociálno-historická prax a vedomie* píše o tom, že materiálna výrobná prax, ktorá tvorí jednotu predmetno-pretvárajúcej činnosti a spoločenských vzťahov, je základom spoločenského bytia. Píše o tom, že ku kategórii „spoločenské bytie“ patria okrem spôsobu výroby aj všetky prejavy spoločensko-historickej praxe ľudstva — politika, morálka, umenie a pod.

Spôsob výroby je prvotný základ pre všetky prejavy praxe. Materiálna prax je nerozlučne spätá so sprostredkujúcou ju cieľavedomou činnosťou vedomia. Autor zdôrazňuje, že spoločenské vedomie je determinované praktickou činnosťou spolu so spoločenskými vzťahmi.

Myšlienku, že obsah a štruktúra spoločenského vedomia závisia od spoločenských vzťahov, od praktickej činnosti a jej obsahu a štruktúry, rozvíja J. D. Vorobej v stati *Praktická činnosť, spoločenské vzťahy a ich odraz vo vedomí*. Bez poznania spoločenských vzťahov nie je možné pochopiť spôsob odrazu bohatstva objektívneho predmetného obsahu spoločensko-historickej praxe vo vedomí. Takým spôsobom Vorobej zdôrazňuje, že spoločensko-historická prax vystupuje „ako bezprostredný objektívny základ, ktorý určuje pestrosť foriem odrazu spoločenského bytia v spoločenskom vedomí. A preto zákonite treba spoločensko-historickú prax skúmať nielen ako bezprostredný, ale aj všeobecný objektívny základ diferenciácie spoločenského vedomia.“ [s. 53]

Otázku formovania spoločenského vedomia v korelácii s činnosťou a spoločenskými vzťahmi rozpracúva A. Ch. Stepaňan v štúdiu *Teória odrazu, spoločenské vedomie*. Autor vystupuje proti stotožňovaniu činnosti so spoločenskými vzťahmi. V jednote a vo vzájomnom vzťahu foriem vedomia sa odráža jednota spoločenskej praxe. Vysvetlenie ľudských snáh, ideí, skutkov treba hľadať nie v samej činnosti, ale v systéme výrobných vzťahov. „Spoločenské vzťahy a činnosť, píše autor, sú dve stránky jedného historického procesu.“ (s. 96) Mimo praxe, mimo sociálnej činnosti nemôžu existovať spoločenský život a sociálne vzťahy vôbec.

V stati A. Ch. Stepaňana sa zdôrazňuje myšlienka, že politika, právo, morálka, umenie, náboženstvo nie sú len formy spoločenského vedomia, ale aj zodpovedajúce inštitúcie a oblasti činnosti. Táto idea sa konkrétnejšie rozvíja v nasledujúcich článkoch.

O úlohe politiky ako špecifického druhu spoločenskej praxe sa hovorí v stati A. P. Bovina. Táto úloha spočíva vo vytvorení takých podmienok, v ktorých by prisvojenie materiálnych a duchovných hodnôt zodpovedalo záujmom vládnucej triedy. Politická prax je prvkom spoločenského bytia a politická ideológia patrí ku spoločenskému vedomiu a je súčasťou nadstavby. V článku sa zdôrazňuje, že objekt politického vplyvu určuje štruktúru politickej činnosti (zahraničnej, vnútornej politiky, ekonomiky, národnostnej politiky).

Stat' V. A. Vasilenka odhaľuje závislosť morálneho vedomia od praxe, od morálneho správania a reálnych morálnych vzťahov. Tieto vzťahy závisia od výrobo-ekonomickej základne spoločnosti. Väčšiu pozornosť venuje špecifickosti morálneho správania a morálnych vzťahov, ktoré sú prvkami spoločenského bytia. Morálne vzťahy podľa Vasilenka nie sú len

formou spoločenského vedomia (!). Podstata správania nie je ideálna, ideálne sú len jeho motívy.

P. A. Račkov v štúdiu o vede hovorí o tom, že veda ako spoločenský jav zahŕňa rovnako duchovnú, ako aj praktickú stránku, ktoré úzko súvisia so spoločenskou praxou vôbec. Rozvoj vedy ako formy spoločenského vedomia, ako osobitnej sféry pracovnej činnosti a ako spoločenskej inštitúcie je podmienený potrebami materiálno-výrobnej praxe a možnosťami využitia vedy ako prostriedku na dosiahnutie spoločenského bohatstva.

Rovnako ako ostatné formy spoločenského vedomia, aj filozofia zabezpečuje praktickú činnosť (stat' V. P. Kalackého), ale jej spojenie sa sprostredkúva celým radom rôznych článkov. „Filozofia je jednou z foriem spoločenského vedomia, vedomia nadstavbového, ktoré zahŕňa aj taký druh vedomia, ktorý v triednej spoločnosti vystupuje ako politické vedomie a potom ako vedomie mravné, estetické a umelecké a na určitej etape historického vývoja tiež ako vedomie právne a náboženské.“ (s. 151) Na základe analýzy rôznych filozofických smerov prichádza autor k záveru, že filozofia má aktívnu úlohu v živote spoločnosti, ale táto úloha môže byť rovnako kladná ako záporná.

Pozoruhodnou je štúdia o umení, v ktorej jej autori S. S. Golden-tricht a J. D. Vorobej zdôrazňujú, že estetická tvorba nie je ohraničená špecifickými formami činnosti, ale je neoddeliteľnou súčasťou spoločensko-historickej praxe, aj keď samotné umenie je špecifickou formou estetickéj tvorby. Estetický vzťah človeka ku skutočnosti sa vytvára na základe materiálno-výrobnej praxe. Základňu umelecko-obrazného odrazu skutočnosti tvorí nie sám vonkajší svet, ale to, ako ho človek pretvorí. V stati sa uvádza tiež definícia umeleckej metódy.

Náboženstvo ako forma spoločenského vedomia sa skladá z náboženskej ideológie (teológie, bohoslovnia), z náboženskej psychológie (pocity, nálady). (Stať P. A. Račkova: *Náboženstvo*.) Náboženstvo je však určitá forma činnosti, ktorej úloha spočíva v zakonzervovaní existujúcich sociálnych vzťahov spoločnosti. Náboženstvo ako celok, ako systém [t. j. jeho organizácie a inštitúcie, náboženská prax a náboženské vedomie] je určené v konečnom dôsledku materiál- nym životom spoločnosti.

Zborník uzatvára práca D. F. Kozlova *Spoločenské vedomie a prax komunistického budovania*. Hlboké a zásadné sociálne premeny všetkých stránok spoločnosti pri budovaní socializmu viedli k vytvoreniu rozvinutej socialistickej spoločnosti, čo má veľký vplyv aj na formovanie spoločenského vedomia. V súvislosti so zvyšovaním úlohy spoločenského vedomia ako dôležitého komponentu subjektívneho faktora autor štúdie skúma osobitosti rozvoja socialistického spoločenského vedomia, ktoré sú určené jednak vznikom nových spoločenských vzťahov, ale aj novým charakterom spoločenského vedomia.

Spomínaní autori si vytýčili úlohu preskúmať charakter a osobitosti vplyvu rozličných druhov sociálnej praxe a spoločenského bytia na spoločenské vedomie. Nie všetky otázky, ktoré tvorili predmet skúmania, sa podarilo rovnako hlboko rozanalyzovať (toto sa zdôrazňuje aj v predslove zborníka). Zborník ako celok predstavuje zaujímavý prístup k riešeniu dôležitých teoreticko-metodologických otázok spoločenských vied. Na mnohých miestach má výrazne diskusný charakter a tvorí tak materiál pre ďalšie filozofické rozpracovanie uvedených problémov.

Keď porovnávame prácu bulharského autora St. Popova *Vedomie a sociálne prostredie* s predchádzajúcimi

dvoma prácami, musíme konštatovať, že tu sa vedomie skúma v najužšom a najkonkrétnejšom zmysle. Autor si vytýčil preskúmať vzájomný vplyv prostredia a vedomia osobnosti. Popov vo svojej knihe analyzuje široký okruh filozofických a sociálno-psychologických otázok, ktoré vznikli v marxistickej teórii a v praxi komunistickej výchovy. Analýza filozofických otázok v diele je úzko spätá s úlohami, ktoré v súčasnosti rieši Komunisticá strana Bulharska a ostatné socialistické krajiny.

St. Popov sa na mnohých miestach opiera o hlboké znalosti sovietskej literatúry, ale aj polemizuje so sovietskymi autormi. Predkladá na diskusiu viaceré problémy, pričom sám ukazuje originálne riešenie daných problémov, ktoré sa môžu ďalej rozpracovať.

Kniha má štyri kapitoly. V prvej kapitole objasňuje autor podstatu kategórie „sociálne prostredie“. Začína stručným filozofickým prehľadom (od Aristotela po Marxa) vývoja problému sociálneho prostredia a vedomia. Ukazuje na nedostatky domarxistických filozofov v chápaní tohto problému a zdôrazňuje význam revolučného prevratu v materialistickom chápaní dejín a v dialektike spoločenského bytia a spoločenského vedomia. St. Popov vychádza z úlohy ozrejmiť marxistické učenie o rozvoji spoločnosti, o určujúcej úlohe sociálneho prostredia pri utváraní vedomia osobnosti a o aktívnom vplyve ľudí na pretváranie sociálneho prostredia.

V tejto kapitole uvádza a dôsledne rozvíja kategoriálny systém, ktorý odráža objekt skúmania a určuje základné, súvzťažné a blízke pojmy: „prostredie“, „prírodné prostredie“, „geografické prostredie“, „sociálne prostredie“, „spoločnosť“, „spoločenská formácia“, „sociálne makroprostredie“, „sociálne mikroprostredie“, „sociálne prostredie v socializme“, „socialistické sociálne prostredie“.

Silnou stránkou knihy je neustála snaha autora o logické vysvetlenie pojmov, ktoré vo svojom výskume používa. „Sociálne prostredie“, ústrednú kategóriu svojej knihy, definuje takto: „Sociálne prostredie je kategória historického materializmu, ktorá slúži na označenie sumy všetkých tých spoločenských podmienok, činností a vzťahov, ktoré obklopujú osobnosť a aktívne (priamo alebo nepriamo, živelne alebo uvedomelo) vplyvajú na jej vedomie a konanie.“ (s. 53)

V druhej kapitole sa skúma úloha sociálneho prostredia pri utváraní vedomia osobnosti. Autor, skôr ako prechádza k vysvetleniu tejto otázky, vysvetľuje pojmy „mikroprostredia“ a „makroprostredia“. Pod pojmom „makroprostredie“ [tak ako sovietska filozofka L. P. Bujeva] chápe všeobecné sociálne prostredie a pod pojmom „mikroprostredie“ chápe Popov konkrétne materiálne, ideologické a psychologické podmienky, ktoré bezprostredne vplyvajú na aktívnu osobnosť.

Veľkú pozornosť autor knihy venuje aj vysvetleniu rozdielu a určeniu špecifických príznakov pojmov „človek“, „individuum“, „osobnosť“. Podrobne vysvetľuje úlohu rodiny a pracovného kolektívu ako základných a určujúcich mikroprostredí pri utváraní vedomia nového človeka. Zaujímavé sú jeho postrehy o bulharskej rodine, o jej pozitívach a negatívach, o komunistickej tendencii jej rozvoja. Autorovi sa podarilo odhaliť podstatu a funkcie pracovného kolektívu, jeho aktívnu úlohu pri komunistickej výchove osobnosti. Vo svojich úvahách Popov vychádza z teórie a praxe vynikajúceho sovietskeho pedagóga A. S. Makarenku, ktorý vytvoril ucelený systém výchovy osobnosti v socialistickej kolektíve. „Základný pracovný kolektív, píše Popov, to je také mikroprostredie, v ktorom sa ľudia spájajú na základe spoločensko-užitočnej práce a spoločensky potrebnými [pre vec

socializmu a komunizmu] spoločnými (blízkymi alebo vzdialenými) cieľmi a úlohami.“ (s. 44)

Autor vydeľuje sedem funkcií výrobnopracovného kolektívu a zdôrazňuje, že efektívny vplyv na vedomie a konanie osobnosti môže mať len celostný systém všetkých funkcií pracovného kolektívu.

V tretej kapitole St. Popov analyzuje vzájomný vplyv sociálneho prostredia, dedičstva a činnosti pri utváraní vedomia osobnosti. Kriticky sa stavia k nemarxistickým koncepciám „sociáldarwinizmu“, „psychologickej dedičnosti“, ktoré biologizujú rozvoj spoločnosti a formovanie duchovného charakteru človeka a jeho konania. Zdôrazňuje, že bulharskí a sovietskí marxistickí psychológovia jednomyselne odmietajú biologizáciu ľudskej psychiky, tzv. „psychologickú dedičnosť“, t. j. dedičnosť schopností, charakteru a pod.

Popov vychádza z tézy historického materializmu a ukazuje na to, že sociálne prostredie a osobnosť sa vzájomne ovplyvňujú a nepodriaďujú sa biologickým, ale sociálnym zákonom. Určujúci vplyv na psychologický rozvoj osobnosti, na utváranie jej vedomia a duchovného charakteru má charakter tej činnosti, ktorú osobnosť vykonáva.

Veľkú pozornosť venuje analýze schopností človeka. Objasňuje koncepcie schopnosti S. L. Rubinštejna, A. N. Leontjeva a A. S. Vygotského a pridáva sa teórie Rubinštejna, podľa ktorej majú ľudia od narodenia rôzne vlastnosti, ktoré spočívajú vo vrodených schopnostiach nervovo-mozgového aparátu anatomickeo-fyziologických štruktúr funkcionálnych procesov. Tieto vlastnosti sú len predpokladom ďalšieho rozvoja ľudských schopností. Podľa druhej koncepcie psychické črty, vlastnosti, schopnosti a psychika človeka vôbec sú výsledkom

osvojenia si produktov spoločensko-historickej výroby v procese ľudskej činnosti. Napriek nezhodnosti uvedených koncepcií, zdôrazňuje autor, všetky majú spoločné jedno: priznávajú sociálnu podmienenosť psychiky, určujúcu úlohu ľudskej činnosti pri formovaní a rozvoji schopností, vedomia a duchovného života človeka vôbec.

Záverečná kapitola je venovaná aktuálnym otázkam vzájomného vplyvu sociálneho prostredia, potrieb a záujmov pri utváraní vedomia osobnosti. Rozbor sa začína najvšeobecnejšou charakteristikou potrieb ako osobitného stavu nevyrovnanosti daného spoločenského systému (ako výsledok nedostatku alebo nadbytku pre normálnu činnosť systému). Ďalej Popov rozdeľuje potreby do troch skupín: potreby spoločnosti ako celku, potreby sociálnych skupín (predovšetkým tried) a potreby osobnosti.

V klasifikácii potrieb osobnosti autor vydeľuje biologické a sociálne, materiálne a duchovné potreby. Podrobne Popov analyzuje najmä formy duchovného stimulovania pracovnej činnosti osobnosti v súčasných podmienkach budovania rozvinutej socialistic-

kej spoločnosti v Bulharsku. Autor ukazuje na to, že efektívnosť duchovného stimulovania výrazne rastie vtedy, keď sa uplatňuje ako celostný systém, ktorý zahŕňa ideovo-politické, kultúrne, estetické a sociálno-psychologické stimuly.

Práca St. Popova je zaujímavá a obsahovo bohatá. Formulácia a riešenie zložitých filozofických a sociálno-psychologických otázok má veľký význam pre teóriu a prax komunistickej výchovy.

Všetky uvedené knihy znamenajú prínos pre teóriu dialektiky spoločenského bytia a spoločenského vedomia, napomáhajú ďalšiemu rozpracovaniu kategórií a pojmov dialektického a historického materializmu. Ďalší rozvoj teórie spoločenského vedomia a jej praktické uplatnenie umožňujú zvýšiť svetonázorovú a metodologickú kultúru spoločnosti, upevniť triedne pozície v boji proti buržoáznej ideológii a formovať osobnosť nového typu.

Anna Remišová